

**Pracovní sešit k dějinám hmotné kultury středověku
AEA_59**

Koždělná výroba ve středověku

Kůže

Koždělná řemesla

Metodologie

Rozdělení a terminologie

Technologické postupy - terminologie

Funkční skupiny

literatura

Kožedělná výroba ve středověku

1. Kůže

Složení:

- Svrchní lícová vrstva (chlupy, vlasy nehty – odstraňují se)
- Škára (dvě vrstvy – horní papilární a dolní retikulární)
- Podkožní vazivo (blány, tuky – odstraňuje se celá)

Proces činění: *námok* → *mízdření* → *uvolňování chlupů* (*hnůj, moč, vápenné mléko* – ovlivňuje výslednou tvrdost a ohebnost) → *odchlupování* (meziproduktem je tzv. *holina*) → *moření* (v *odpadové břečce* či *břečce z hnijících psích a ptačích výkalů* – ovlivňuje výslednou kvalitu, bez tohoto kroku by kůže zůstala tvrdá, používalo se až do 19. století) → *činění* (*rostlinným tříslem, kamencem a solí, tukem*) – výsledný produkt ***useň, jircha*** (bílá), ***zámiš*** (žlutá)

- Celý proces trval několik týdnů, v případě činění tříslem (drcená kůra stromů) i měsíců
- Ve středověku činěny zejména kůže hovězího dobytka, ovcí a koz (určit druhový původu lze podle svrchní lícové kresby – každý druh zvířete má originální)
- Schopnost dochovat se do současnosti mají pouze usně činěné tříslem, ostatní degradují
- Při špatném vyčinění se škára rozpadá na dvě poloviny

2. Kožedělná řemesla

Řemesla pracující se surovou i vyčiněnou kůží – část spadá i do kategorie oděvní

Základní:

- koželuzi (*cerdoness, smrad'aři*)
- ševci (*sutores, sutolatoes, novinníci, novětníci*)

Z nich:

- jircháři (*albicerdoness, bělokožci*)
- zámišníci (*semischferger*)
- vetešníci (*prtáci, flekýři*)
- kožišníci
- barvíři (*colorates*)
- třísilníci
- přístipkáři/vetešníci (*prtáci, flekýři*)
- podeševkraječi
- tobolečníci (*pretatoes, taschner*)
- sedláři (*sellatoes*)

- pochváři (*vaginatores*)
- řemenáři (*coriarius*)
- pouzdraři
- váčkaři a měšečníci (*bursifices, peytler*)
- rukavičníci (*cirothecarii, hantschuster*)
- klouboučníci
- toulaři (*pharetra*)
- pasíři (*cingulatores*)

Středověká ševcovská dílna byla prokazatelně zachycena v Hradci Králové (Richter–Vokolek 1995), dílna vetešníka pak pravděpodobně v Mostu (Hlaváček 2012).

3. Metodologie

Obecná charakteristika kožených artefaktů:

- Křehké a náchylné k mechanickému i biologickému poškození
- Většina nálezů pouze ve fragmentech majících tendenci se dále rozpadat

Ideální postup v případě nálezu:

- Opatrná preparace v terénu
- Základní očištění – zanechat i se vzorkem hlíny
- Uložení – do pevného obalu s trochou destilované vody, v chladu bez přístupu světla
- Předání konzervátorovi – nutná dokumentace před konzervací (vlivem chemických a mechanických procesů mění barvu, tvar a zejména velikost)
- Konzervace
- Dokumentace po konzervaci

Zpracování:

- Identifikace předmětů a rozdělení do **funkčních skupin**
- Analýza stop po výrobních postupech (vykrojení, způsob prošití, tvar a umístění stehů), užívání (opotřebení, poškození, opravy), případně nemocech nositele (u obuvi)
- Určení druhového původu
- Fotografická a kresebná dokumentace (zakreslovat stehy dle zavedené metody)
- Uskladnění artefaktu (suché a tmavém místo s konstantní teplotou)

4. Rozdělení a terminologie

Funkční skupiny:

- Obuv
  - Bota = jeden pápár
  - Nízké (*střevíce*), polovysoké (*škorně*), vysoké (*holínky, boty*)
  - Sešívaná z dílců
    - Svrchní (špice, nárt, boční a zadní dílce, lemůvka)
    - Spodní (podešev, okolek)
    - Výztužné (opatek, boček, podkroužek, tužinka)
    - Opravné (podrážka)
- Pochvy, pouzdra
- Tobolky, brašny
- Měšce, peněženky
- Opasky, řemeny
- Rukavice
- Výrobní odpad
- Ostatní

5. Technologické postupy (pojmy):

Materiál

- Hovězina, skopovice, kozina, vepřovice (výjimečně – konzumovala se)

Činění

- Tříslučiněné , Jircha, Záměš

Vykrajování

- Funkční
- Ozdobné

Šití

- Funkční (vytváří pevné spoje)
- Ozdobné
- Steh
  - Jednoníťový a dvouníťový
  - Nesjednocená terminologie – nejjednodušší je uniformní zápis podle místa vstupu a výstupu šídla či jehly, např. rub/líc, rub/rub, rub/hrana
- Šev
  - Záložkový, hřbetový, stykový aj.

Zdobení

- Prořezávání, vtlačování, vysekávání, obšívání, prošívání, malování

6. Funkční skupiny

Obuv

- Samostatný vědní obor *Calceologie* (z lat. *calcei* – bota)
- Tvoří většinu nálezů v souborech (rychle se opotřebovává)
- Typologie založená na tvaru svršku a způsobu upínání k noze (podle Volken 2014 či Goubitz 2001)
- Chronologicky citlivá – módní záležitost (např. typ *poulaine*), rozdílné způsoby výroby ve středověku a novověku (tzv. obrácená obuv – šitá naruby na dřevěném kopytě a následně otočena X rámová)
- Výrobní postupy, stříhy a zdobení shodné napříč Evropou
- Dobrým zdrojem poznání a datace ikonografie – zobrazovány konkrétní typy
- Schopnost „otisknout“ zdravotní stav nositele (vady chodidla)

Pochvy a pouzdra

- Typologie na základě výzdoby – bez zdobení, vtlačování, vysekávání, prořezávání, kování
- Běžně podomácký způsob výroby
- Různé způsoby zavěšení (systémy řemenů a řemíneků, kování apod.)
- Doklady vnitřní výztuhy v oblasti špice a použití dřevěného jádra
- V ikonografii zobrazovány spíše obecně

Tobolky a brašny / Měšce a peněženky

- Malý počet nálezů
- Různé tvary a stříhy
- V ikonografii zobrazovány konkrétní typy, zejména tobolek
- Tobolky v kombinaci s dýkou (módní prvek)

Opasky a řemeny

- Opasky špatně odlišitelné od řemenů (např. z koňských postrojů)
- Zmínky i v písemných pramenech, častý výskyt v ikonografii
- Opasek brán jako symbol (společenské postavení, rytířství)
- Nepřímé doklady (přezky, kování, nákončí)

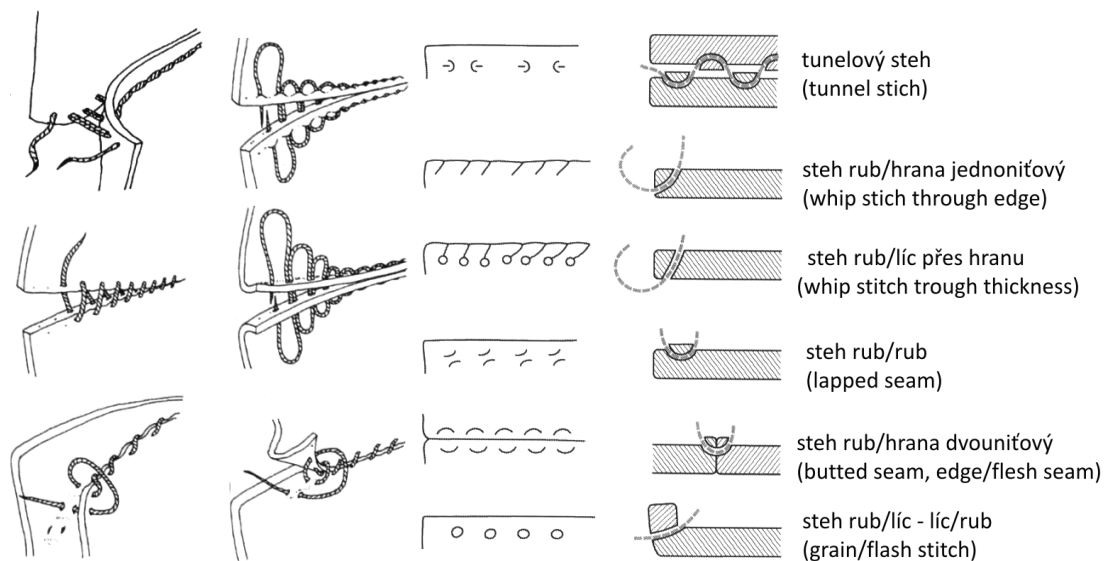
Rukavice

- Ojedinelé nálezy
- Tři typy: jedno, tři a pěti prsté

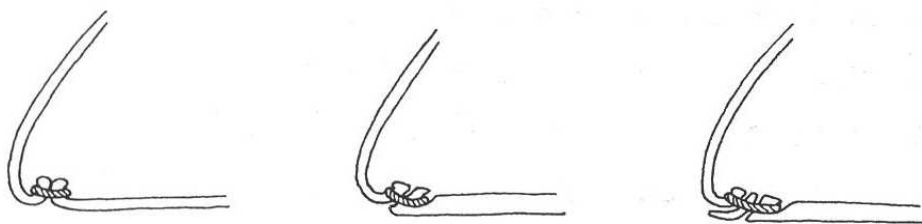
Literatura

- HLAVÁČEK, P. 2002: Analýza usňových dílců. In: KLÁPŠTĚ, J. (ed.): *Mediaevaliaarchaeologica* 4, Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha–Most, 115–124.
- HOCH, A. 2012: Dřevěné a kožené nálezy z hradu ve Veselí nad Moravou, rkp. diplomové magisterské práce uložený na UAM FF MU v Brně.
- HOCH, A. 2015: Kožené artefakty. In: Plaček, M. – Dejmal, M. a kol., *Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě*. Brno, 280–298.
- HOCH, A. 2015: Kožené artefakty z České ulice v Brně, AH 40, 131–147.
- MAZÁČOVÁ, P. 2012: Opasek jako symbol a součást středověkého oděvu. Praha.
- SHROMAŽDILOVA, I. 2000: Kožedělná výroba v archeologických dokladech středověku, rkp. diplomové magisterské práce uložený na UAM FF MU v Brně.
- SHROMAŽDILOVÁ, I. 2001: Kožedělná výroba v Uherském Hradišti ve středověku, *Slovácko 2000*, 149–157.
- ŠÍR, J., 2012: Doklady kožedělné produkce z Hradce Králové, rkp. bakalářské práce uložený na UHV FF UP v Pardubicích.
- Mezinárodní konference a sborník *Obuv v historii*
- GOUBITZ, O. 2001: *Steppingthroughtimes: ArchaeologicalFootwearfromPrehistoricTimesuntil 1800*. Zwolle.
- GOUBITZ, O., 2009: *Purses in Pieces: ArchaeologicalFindsof Late Medieval and 16th-century LeatherPurses, Pouches, Bags and Cases in theNetherlands*. Zwolle.
- VOLKEN, M. 2014: *ArchaeologicalFootwear: Developmentofshoepatterns and stylesfromPrahistorystillthe 1600s*. Assen.
- COWGILL, J.–NEERGAARD, M.– GRIFFITHS, N. 2008: *Medievalsfindsfromexcavations in London: 1, Knives and scabbards*. London.
- GREW, F.– NEERGAARD, M. 2010: *Medievalsfindsfromexcavations in London: 2. Shoes and Pattens*. London.
- MOULD, Q. – CARLISLE, I. – CAMERON, E. 2003: *Craft, Industry and EverydayLife: Leather and Leatherworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York*. York.
- NØTTVEIT, O. M. 2010: *Sheats and scabbardsfrom medieval Bergen*. Bergen.
- SWANN, J. 1986: *Shoemaking*. London.
- SCHNACK, K. 1994: *MittelalterlicheLederfundeausKonstanz*. Stuttgart.
- KOWALSKA, A. B.– WYWROT-WYSZKOWSKA, B., 2009: *Studia nad średniowiecznymskórnictwem*. Szczecin.
- KOWALSKA, A. B. 2010: *WytwórczośćskórzanawewczesnośredniowiecznymSzczecinie*. Szczecin.
- WYWROT-WYSZKOWSKA, B. 2008: *Skórnictwo w lokacyjnym Kolobrzegu. XIII-XV Wiek*. Szczecin.

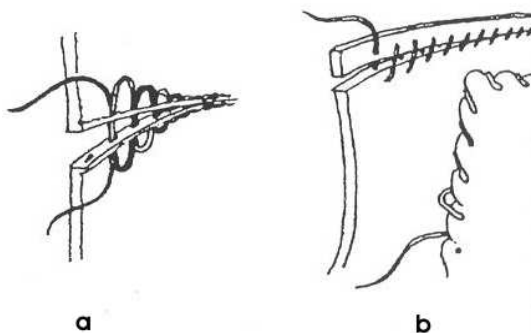
Obrazová příloha

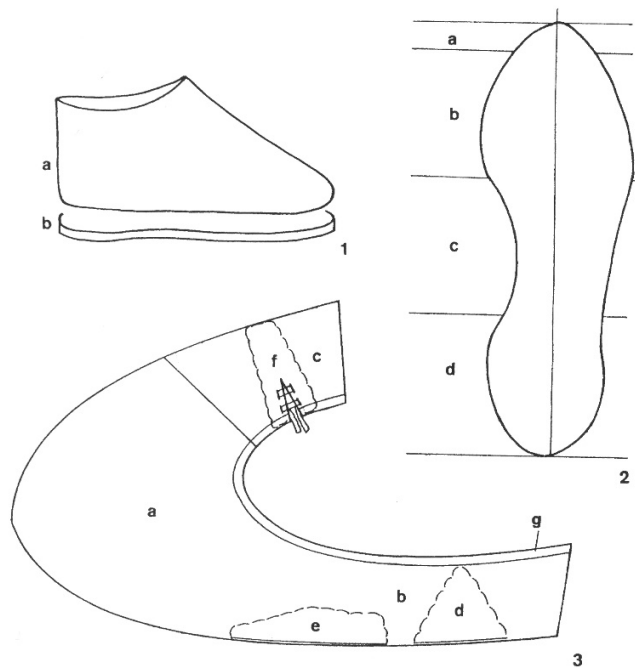
Obr. 1. Nejběžnější způsoby šití doložené na středověkých kožených výrobcích a jejich dokumentace (převzato a upraveno z Goubitz 2001 a Volken 2014).

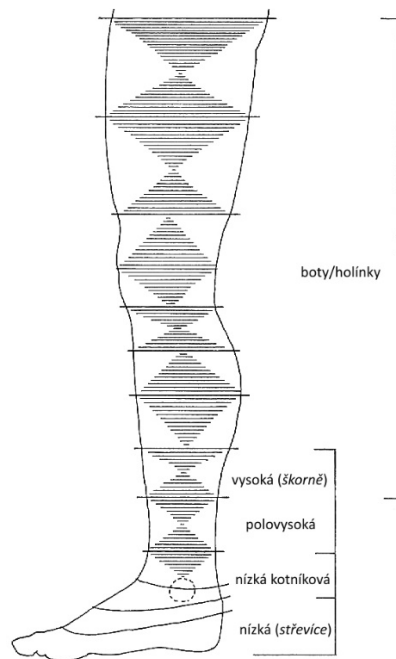
Obr. 2. Nejčastější způsob spojení svršku obuvi s podešví (převzato a upraveno z Goubitz 2001).

Obr. 3. a) nejběžnější způsob spojování různých dílců (nejen u obuvi) – dvouníťový steh rub/hrana; b) nejběžnější způsob našití okrajových dílců (např. lemůvky) – jednoníťový steh rub/hrana a dílců vnitřních – rub/líc přes okraj (převzato a upraveno z Goubitz 2001).

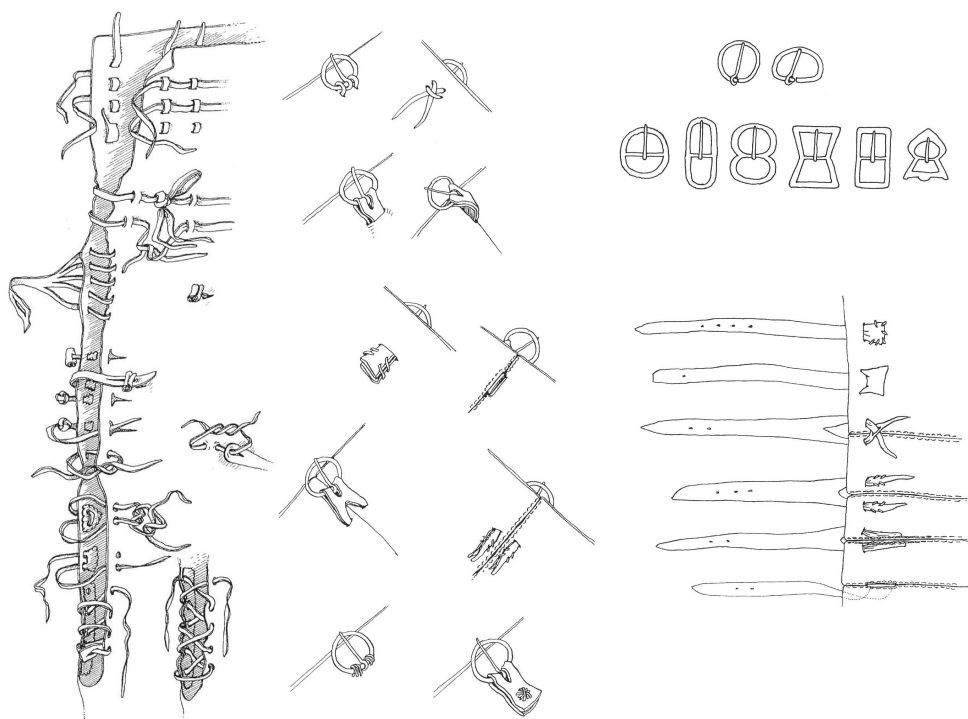

Obr. 4. Základní rozdělení a deskripce obuvi. 1 – a) svršek, b) spodek; 2 – podešev a) špice, b) prstová část, c) klének, d) pata; 3 – svršek a) nárt a špice, b) zadní část, c) boční (laterální či mediální), d) vyztužovací dílec – opatek, e) vyztužovací dílec – boček, f) vyztužovací dílec – podkroužek, g) lemůvka (převzato a upraveno z Kowalska 2009).

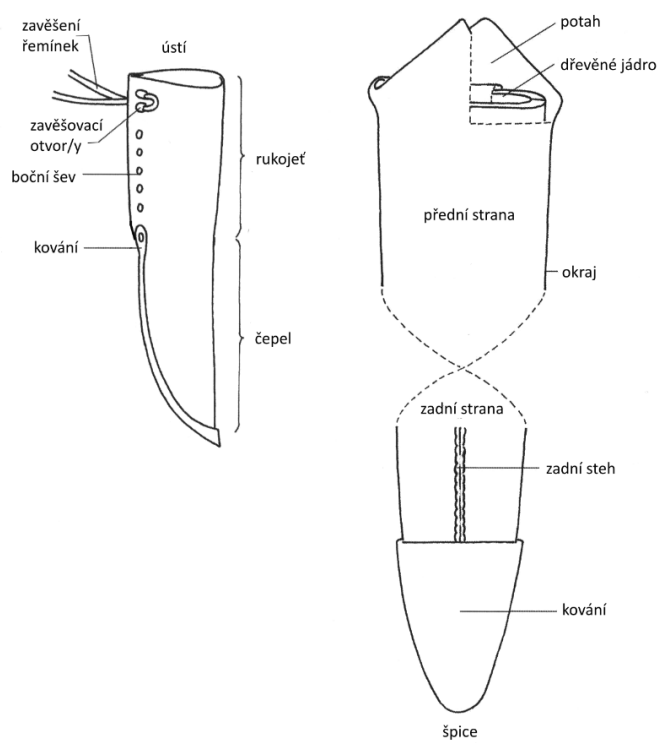

Obr. 5. Základní dělení obuvi podle výšky (převzato a upraveno z Goubitz 2001).

Obr. 6. Možné způsoby upevňování středověké obuvi k noze (převzato a upraveno z Goubitz 2001).

Obr. 7. Deskripce pochev (převzato a upraveno z Nottveit 2010).